

І. О. Гуржій,
кандидат історичних наук
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського

ОСОБОВА БІБЛІОТЕКА БАРОНА Ф. Р. ШТЕЙНГЕЛЯ У ФОНДАХ ВІДДІЛУ БІБЛІОТЕЧНИХ ЗІБРАНЬ ТА ІСТОРИЧНИХ КОЛЕКЦІЙ НБУВ: СКЛАД ТА ЗНАЧЕННЯ

Надано характеристику основних наукових відділів особової бібліотеки барона Ф. Р. Штейнгеля, науковця, громадсько-політичного та культурного діяча України. Проаналізовано процес їхнього формування та місцезнаходження, описано рідкісні видання з особової колекції вченого, що зберігаються у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ.

Ключові слова: Ф. Р. Штейнгель, особова бібліотека, книжкова колекція.

На основі документів з фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського [1] (далі ІР НБУВ), а також залучення спеціальної літератури висвітлено значення особової бібліотечної колекції науковця, громадсько-політичного та культурного діяча барона Ф. Р. Штейнгеля.

На сучасному етапі розвитку історичної науки стає все актуальнішим вивчення особових книгозбірень не лише видатних, але й маловідомих громадських діячів, бо вони певною мірою доповнюють знання про культурно-освітній рівень нашого народу того чи іншого періоду.

Порівняно небагато вітчизняних дослідників займалися вивченням життєвого шляху Федора Рудольфовича Штейнгеля, ще менше його культурним спадком – книжково-рукописним зібранням барона. Серед них історики Н. Миронець та Г. Бухало [2]. Частково ця тема в науково-популярній формі висвітлювалася на шпальтах газет, зокрема рівненських – «Слово правди», «Червоний прапор», «Вільне слово» [3].

Доволі показовою є доля цієї людини. Майже 140 років минуло відтоді, як 9 грудня 1870 р. у с. Городок Рівненського повіту Волинської губернії в сім'ї балтійського німця Рудольфа Васильовича Штейнгеля (1841–1892) та українки за походженням Марії Федорівни Штейнгель (Каменської) (1843–1890) [4] народився син Федір. Батько мав чин статського радника і працював інженером шляхів сполучення (спочатку на будівництві Петроградської, а потім Московсько-Рязанської, Московсько-Курської, Балтійської та Ростово-Владикавказької залізниць).

На початку 1879 р., коли Федорові виповнилося вісім років, Рудольф Штейнгель придбав маєтність в селі, де мешкав. Однак лише в 1892 р. йому видали офіційний документ на право володіння нею [5]. Федір разом з братом Іваном мешкали переважно в Києві і лише під час літніх вакацій приїздили в Городок. У «стольному» граді діти жили в особняку по вул. Бульварно-Кудрявській (нині – Воровського, 27), придбаному батьком. У 1901 р. через грошову скруту його продали лікареві Михайлу Лапінському [6].

Вищу освіту Федір здобував на фізико-математичному факультеті Київського, а згодом Варшавського університетів. Завершити навчання завадив стан здоров'я, адже юнак страждав від періодичних нападів епілепсії і змушений був часто проходити спеціальні курси лікування в Швейцарії [7].

У 1896 р. Ф. Р. Штейнгель в черговий раз повернувся до родинного маєтку, де реалізував свій давній задум – заснував своєрідний музей – фактично науковий центр історико-краєзнавчих досліджень Волині. Завдячуючи його наполегливій суспільно-політичній діяльності, в 1906 р. його обрали депутатом I Державної Думи від жителів Києва і долучили до складу української парламентської фракції.

Після заснування М. Грушевським 1907 р. в Києві Українського наукового товариства барона обрали заступником голови цієї інституції. У 1908 р. він активізував свою діяльність, ставши членом Товариства українських поступовців і ввійшовши до складу його Ради. Згодом барона було обрано головою Комітету Всеросійського союзу міст (з 1915 р.), а також членом загальноросійської партії кадетів. У березні 1917 р. він зайняв посаду голови виконавчого комітету Київської міської думи, який фактично репрезентував найвищу владу в місті. У квітні 1917 р. як член президії взяв участь в роботі Всеукраїнського національного конгресу. Ф. Р. Штейнгель також входив до першого складу Центральної Ради (7 березня – 7 квітня 1917 р.). Активно працював у комітеті охорони пам'яток старовини та мистецтва в Києві. А за часів Гетьманату був призначений послом Української держави в Німеччині. У міжвоєнний період він проживав у Західній Україні, а 1939 р. емігрував до Німеччини, де провів останні роки свого життя. Помер Федір Рудольфович 11 лютого 1946 р. в Дрездені [8].

Відомі українські краєзнавці та етнологи високо оцінили багатогранну діяльність Ф. Р. Штейнгеля, особливо його доробок у музейній практиці та в культурно-освітньому житті свого рідного міста.

Однією із складових Городоцького музею, заснованого Ф. Р. Штейнгелем, стала бібліотека, що значною мірою забезпечувала інформаційні

потреби численних місцевих користувачів. Завдяки архівним матеріалам і опублікованим документам, які зберігалися в книгозбірні, ними було написано чимало наукових праць, а також проведено багато спеціальних досліджень. Серед таких, зокрема, слід назвати археографічну розвідку С. Шевчука «Фольклорно-етнографічні студії Городоцького музею» [9], де вперше проаналізовано зміст деяких рукописних матеріалів з етнографічної колекції Ф.Р. Штейнгеля.

Колишня бібліотечна колекція барона на сучасному етапі є розпорошеною, а тому існує нагальна потреба виявлення окремих книг, часописів і документів наукової комплектації. Книгозбірня припинила своє існування як комплексна одиниця після 1918 р. (внаслідок подій війни 1914–1918 рр., Української революції та встановлення радянської влади), коли багато архівів і книжкових колекцій було кинуте напризволяще. Лише певна частина книжкових зібрань установ та окремих діячів науки й культури, що спочатку опинилась у фондах бібліотеки Університету св. Володимира, пізніше потрапила до Всенародної бібліотеки України (далі ВБУ). Питання про долю бібліотеки барона Штейнгеля та про її долучення до ВБУ неодноразово порушувалося на засіданнях Тимчасового комітету з організації Бібліотеки (далі ТК). У той період була власне сформульована ідея комплектування національного фонду, що могло стати чи не єдиним порятунком для багатьох книжкових колекцій і зібрань. Перший голова ТК В. І. Вернадський наполіг на тому, щоб якомога швидше передати київську частину бібліотечної спадщини Ф. Р. Штейнгеля до ВБУ для запобігання її втрати [10]. Очевидно в результаті таких заходів основна частина книжкових зібрань і архівних матеріалів барона Штейнгеля була передана до Київського університету, а пізніше – до ВБУ, що сталося за найактивнішої участі в цьому М. Ф. Біляшівського, який очолював Художньо-промисловий музей і був одним з найближчих друзів Федора Рудольфовича.

З огляду на процес поступової передачі можна зробити припущення, що частина особистих зібрань, які потрапили до Університету, перед тим зберігалися в одному з власних будинків Штейнгелів у Києві, а саме в Липках, де родина мешкала в роки воєнного лихоліття. Цілковито усвідомлюючи наукову цінність культурної спадщини барона Штейнгеля, керівництво ВБУ мало твердий намір долучити її до своїх фондів. З приводу цього питання ТК неодноразово звертався до новостворених профільних установ. На засіданні ТК від 4 березня 1919 р. було ухвалено справу збереження бібліотеки барона Штейнгеля доручити першому директоріві ВБУ Є. О. Ківлицькому. Завдяки підготовчій роботі з'ясували, що частина бібліотеки знаходиться у відомстві Книжкової Ради, представником якої

на той час був відомий вчений Д. Багалій. Тому саме йому і доручили подбати про те, щоб частину зібрання Штейнгеля долучили до фондів ВБУ. За результатами обговорення проблеми на засіданні ТК 16 травня 1919 р. було остаточно вирішено питання про передачу бібліотеки Штейнгеля до ВБУ [11].

Нині у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ знаходиться значна частина колишньої особової колекції барона Штейнгеля. Насамперед, це книжки, подаровані йому колегами, а також придбані ним особисто в різні періоди подорожей за кордон. Деякі з книжок раніше належали його батькам і перейшли до Федора Рудольфовича як спадок. Структурно особиста бібліотека барона складалася з багатьох тематичних відділів, на даний період її опрацювання їх нараховується 15: словесність, технічний, довідковий, періодичних видань, природничі науки, географія, філософія, мистецтво, медицина, педагогіка, історія, богослов'я, правознавство, статистичний відділ, сільське господарство.

У процесі опрацювання книгозбірні барона Штейнгеля було виокремлено невелику кількість книг, які не стосуються жодного з названих вище відділів. Умовно цей комплекс можна позначити як невизначений відділ. Адже на жодній одиниці зберігання колишній власник не зазначив, у якому відділі знаходилася дана книга.

Вивчивши творчі вподобання і наукові інтереси Ф. Р. Штейнгеля, можна дійти висновку, що він був людиною різнобічних поглядів, а тому цікавився багатьма науками. Одним із захоплень Штейнгеля стала класична світова література. Про це, зокрема, може свідчити книга, що потрапила до невизначеного відділу, а саме твір французького письменника та драматурга Прево Ежена-Марселя (1862–1941) «L'Heureux Ménage» (Paris, 1901. – Alphonse Lemerre, éditeur. – 280 p.) [12]. На титульному аркуші, в правому кутку, зверху, стоїть печатка «Штейнгель», фіолетового кольору. На форзаці є печатка «Барон Николай Николаевич Штейнгель» та печатка у книжці з написом «Переплетное заведение В. А. Борковскаго. Кошиковая 23, Варшава». У кінці видання, на останній сторінці, зроблений запис олівцем «29383/2-50». Має кишеньковий формат, тверду картонну обкладинку, шкіряний корінець із тисненням золотом: «Prévost / L'Heureux Ménage». З цього можна зробити висновок, що спершу видання належало баронові М. М. Штейнгелю, скоріш за все, дядьку Федора Рудольфовича.

Примірник знаходиться в доброму стані, введений до електронного каталогу за шифром «Штейнгель 1».

Інше помітне видання, що потрапило до невизначеного відділу бібліотеки барона Штейнгеля, – це практичний посібник з металургії сера Вільяма Ферберна, 1-го баронета (19 лютого 1789 – 18 серпня 1874),

відомого шотландського інженера та кораблебудівника. Вільям Ферберн заснував кораблебудівний завод в Мілволі, передмісті Лондона, де він спорудив кілька сотень кораблів. Також йому належать розробки, за якими збудовано мости Британія та Конви. Його праця «Guide pratique du métallurgiste: le fer: son histoire, ses propriétés et ses différents procédés de fabrication» (Paris, 1874. – Eugène Lacroix. – XX, 331, 24 p.), що зберігається в особовій бібліотеці Ф. Р. Штейнгеля, становить вагомий доробок для розвитку металургійної справи XIX ст. У посібнику надається інформація про історію заліза, його властивості та способи обробки. Переклад посібника з англійської мови на французьку здійснив інженер Гюстав Моріс, який трохи збільшив за допомогою заміток та додатків основний текст. Видання відноситься до серії «Бібліотека індустріальних і сільськогосподарських професій». Структурно посібник складається з 11-ти розділів, які проілюстровані 68 малюнками. Також до книги вміщено близько 20-ти таблиць у кожному розділі. Посібник розпочинається зверненням автора до читача з подякою йому за натхнення при написанні цієї нелегкої праці. У кінці посібника подається термінологічний словник і коротенький опис інших серій бібліотеки. Після словника вміщені чотири схеми доменних печей та кувальних машин, опис яких є на відповідних сторінках у тексті. Видання має кишеньковий формат, м'яку оправу сірого кольору. На титульному аркуші та форзаці стоїть печатка «Барон Р. В. Штейнгель», літери якої мають об'ємну форму. Цей примірник спочатку знаходився у власній бібліотеці батька Федора – барона Рудольфа Васильовича Штейнгеля [12], а потім перейшов у спадок до сина. Загальна кількість сторінок XX, 331 с. Примірник має інвентарний номер і шифр «Штейнгель 2», згідно з яким його введено до електронного каталогу.

Третє видання, яке долучене до невизначеного відділу, – це «Compagnie de navigation Arkhangel-Côte Mourmane (Communication rapides par bateaux à vapeur)» (St.-Pétersbourg, 1907. – Imprimerie W. Kirchbaum. – 7 s.). Видання є науковим посібником з історії створення навігаційних пристроїв для пароплавів. Подається інформація про те, які саме навігаційні компанії почали запроваджувати передачу термінових повідомлень з одного пароплава на інший. До брошури вміщено інформацію про умови укладання договорів навігаційних компаній із судовласниками починаючи від 1875 р. Обсяг видання становить всього 7 сторінок. Формат брошури 25x17,5 см. Має м'яку оправу темно-жовтого кольору, на форзаці є наліпка (форматом 10x12) з написом: «Библиотека барона Ф. Р. Штейнгеля», назву та номер відділу не зазначено. Лише написано, що наліпка була надрукована в м. Рівному, в «Типографии Меерсона». Примірник перебуває в задовільному стані, деякі сторінки розірвані в

нижній частині. Має власний інвентарний номер, видання введено до електронного каталогу під шифром **«Штейнгель 3»**.

Федір Рудольфович був неординарною постаттю і цікавився, окрім іншого, ще й специфічними напрямками науки, про що свідчить наявність у його бібліотеці бюлетеня з кримінології «Mitteilungen der Internationalen Kriminalistischen Vereinigung. Bulletin de l'Union Internationale de Droit Pénal» (Treizième volume. Livraison 1/Rosenfeld E. – Berlin, 1905. – J. Guttentag, Verlagsbuchhandlung. – 266 p.) . У невизначеному відділі збереглися лише перша та друга частини 22-го тому цього видання, упорядником яких став прокурор, доктор кримінального права Ернст Розенфельд (Mitteilungen der Internationalen Kriminalistischen Vereinigung. Dzeizehnter Band. Heft 2. Bulletin de l'Union Internationale de Droit Pénal. Treizième volume. Livraison 2/Rosenfeld E. – Berlin, 1906. – J. Guttentag, Verlagsbuchhandlung. – 626 p.). Видання є своєрідним довідником з міжнародного кримінального права. До нього вміщено карні кодекси, статті, постанови тощо. В даному томі надається інформація стосовно загального громадянського кодексу Королівства Норвегії від 22 травня 1902 р. У першій частині відсутні декілька останніх сторінок, у другій – немає початку. В кінці другої частини подається зміст, який складається з 5-ти розділів, що поділені на підрозділи. Обидві частини бюлетеня перебувають в задовільному стані, але багато сторінок зшиті між собою, що дещо ускладнює прочитання тексту. На обох виданнях оправа відокремлена від основної частини, на форзаці кожної з них є наліпка «Бібліотека барона Ф. Р Штейнгеля», а відділ і місце розташування примірників не зазначено. Кожен бюлетень введено до електронного каталогу під шифрами **«Штейнгель 4»** і **«Штейнгель 5»** відповідно.

Отже, опрацьована нами частина книжок і журналів з особової бібліотеки барона Ф. Р. Штейнгеля засвідчила, що його колекція пройшла складний шлях: довго збиралася, була розпорошена, а нині її залишки зосереджені у сховищах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Навіть побіжний огляд книжкового зібрання громадського діяча Ф. Р. Штейнгеля переконує нас у її важливості та цінності. Вона, як і вся колекція стародрукованих книг барона, без сумніву, має меморіальне значення для розвитку науки та культури нашого народу.

Список використаних джерел

1. ІР НБУВ, ф. 109, 744 од. зб.; ф. III., № 8115, 11198, 57480–57486.
2. Миронець Н. Р. Доля книжково-рукописного зібрання українського культурного діяча Ф. Р. Штейнгеля // Бібліотечний вісник. – 2003. – № 3. –

- С. 32–36.; Бухало Г.В. Музей барона Федора Штейнгеля // Наукові записки. – Рівне, 1996. – Вип. 1. – С. 11–16.
3. Слово правди. – 1989. – 25 жовтня; Червоний прапор. – 1992; Вільне слово. – 1995. – 9 грудня.
4. ІР НБУВ, ф.109, № 181, арк. 1, І зв.
5. Там само, ф. 109, № 21, арк. 1, 2.
6. Звід пам'яток історії та культури України. – К., 1999. – Кн. 1. – Ч. 1. – С. 299–300.
7. ІР НБУВ, ф. XXXI, № 2183, арк. 2.
8. Довідник з історії України (А–Я) / за заг. ред. І. Підкови та Р. Шуста. – К.: Вид-во «Генеза», 2002. – С. 1096–1097.
9. Шевчук С. І. Фольклорно-етнографічні студії Городоцького музею // Народна творчість та етнографія. – 1983. – № 6. – С. 60–64.
10. Дубровіна Л. А., Онищенко О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 1918–1941. – К., 1998. – С. 66–67.
11. Архів НБУВ, оп. 1. Протоколи засідань Временного Комітета по організації Всенародної бібліотеки с 1918–1920 гг. – Протокол № 6. – Пункт 3.
12. ІР НБУВ, ф.109, № 741, кн. 3.

I. Hurzhii

The private library of Baron F. R. Steinheil in the holdings of the Department of Librarian Gatherings and Historical Collections: composition and significance

The object of research in the article is the description of Baron F. R. Steinheil private library, which is deposited in the holdings of the V. Vernadsky National Library of Ukraine Department of Librarian Gatherings and Historical Collections. In the article we have defined the degree of the issue study. The biographical data represents F. R. Steinheil as a public person, area studies specialist and ethnologist. In 1896 he founded a Volyn area study museum in the village Horodok, which had a library being its essential part. Thanks to the archival materials and published documents it provided for informational inquiries of the local enthusiasts. The Baron's private library structure was represented by several thematic sections which were: philology, technology, reference, periodicals, natural sciences, geography, philosophy, art, medicine, pedagogics, history, theology, law, statistics, agriculture. The library ceased to exist as a complex unit after 1918. The issue of the Kyiv part of Baron F. R. Steinheil book heritage transportation was within the responsibility of the first Head of the Temporary Committee of the National Library of Ukraine organization, the academician V. I. Vernadsky. In modern times the Baron collection is dispersed, therefore specific books, periodical editions and scientific complement documents revealing is of vital importance.

Key words: F. R. Steinheil, private library, book collection.

И. О. Гуржий

Личная библиотека барона Ф. Р. Штейнгеля в фондах отдела библиотечных собраний и исторических коллекций: состав и значение

Объектом исследования в статье стало описание личной библиотеки барона Ф. Р. Штейнгеля, которая хранится в фондах отдела библиотечных собраний и исторических коллекций НБУВ. Определена степень изученности вопроса. Биографические сведения дают представление о Ф. Р. Штейнгеле как общественном деятеле, краеведе и этнологе. В 1896 г. он основал краеведческий музей Волыни в с. Городок, важной составляющей которого была библиотека. Благодаря архивным материалам и опубликованным документам она обеспечивала информационные запросы местных энтузиастов. Структурно личная библиотека барона состояла из многих тематических отделов, в частности: словесность, технический, справочный, периодических изданий, естественные науки, география, философия, искусство, медицина, педагогика, история, богословие, право, статистический отдел, сельское хозяйство. Библиотека прекратила свое существование как комплексная единица после 1918 г. Вопросом передачи киевской части книжного наследия барона Ф. Р. Штейнгеля занимался лично первый председатель Временного комитета по организации Всенародной библиотеки Украины академик В. И. Вернадский. На современном этапе коллекция барона разобрана, потому что актуальным есть выявление отдельных книг, периодических изданий и документов научной комплектации.

Ключевые слова: Ф. Р. Штейнгель, личная библиотека, книжная коллекция.